

B.M.BAHRIDDINOVA

HOZIRGI O'ZBEK TILI

(GRAMMATIKA)

Oliy ta'lif filologiya yo'nalishi talabalari uchun amaliy,
seminar mashg'ulotlarni bajarishga mo'ljallangan

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

B.M.BAHRIDDINOVA

**HOZIRGI O'ZBEK TILI
(GRAMMATIKA)**

Oliy ta'lif filologiya yo'nalishi talabalari uchun amaliy, seminar
mashg'ulotlarni bajarishga mo'ljallangan

Qarshi - 2018

Ushbu qo'llanma 5120100 – Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili) ta'lif yo'nalishi o'quv rejasidagi "Hozirgi o'zbek tili" anining "Morfologiya" va "Sintaksis" bo'limlari yuzasidan amaliy, seminar mashg'ulotlar, mustaqil ta'lif topshiriqlari, shuningdek, kurs ishlarini bajarishda yordam berish maqsadida tayyorlangan.

Undan oly filologik ta'lifning boshqa yo'nalishlari, huningdek, akademik litseylarning ijtimoiy-gumanitar o'nalishlarida o'qitiladigan "Hozirgi o'zbek tili" fani bo'yicha amaliy va seminar mashg'ulotlarni olib borishda ham foydalanilishi numkin.

Mas'ul muharrir:

B.Mengliyev, Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Taqrizchilar:

M.Saparniyozova, Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

N.Musulmanova, Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi, filologiya fanlari nomzodi

Ushbu qo'llanma Qarshi davlat universiteti O'quv-uslubiy kengashi qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.
(25-iyun 2018-yildagi 5-bayonnomma)

SHARTLI QISQARTMALAR

AHVO	alohidalik, hodisa, voqelik, oqibat
GK	grammatik kategoriya
GM	grammatik ma’no
LMG	lug‘aviy mazmuniy guruh
LSQ	lisoniy sintaktik qolip
OGM	oraliq grammatik ma’no
UGM	umumiylar, umumiylar
UMIS	umumiylar, mohiyat, imkoniyat, sabab
XGM	xususiy grammatik ma’no
SYQ	So‘z yasalish qolipi
SY	So‘z yasovchi
SHY	Shakl yasovchi

SO'Z BOSHI

Bugungi kunda oliy filologik ta'limga oldiga o'zbek tili va adabiyotining o'ziga xos betakror xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti uning bugungi holati va istiqboli bilan bog'liq masalalarni chuqur o'rghanish, bu borada olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlari samaradorligini kuchaytirish, ta'limga tarbiya tizimining barcha bo'g'inalrida o'zbek tili va adabiyoti fanini o'qitishning hamda ushbu soha bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlashning sifatini tubdan oshirish vazifasi qo'yilgan bo'lib, bu vazifaning a'lo darajada amalga oshirilishi ta'limga beruvchiga ham, ta'limga oluvchiga ham, ta'limga vositasiga ham yangi-yangi talablarni qo'ymoqda. Fantexnika keskin rivojlanayotgan, axborot-kommunikatsiya vositalari o'ta shiddat bilan taraqqiy etayotgan, hayot sur'atlari beqiyos tezlashgan ayni paytda ta'limga oluvchining nafaqat soat sayin yangilanib borayotgan bilimlarni tezlik bilan o'zlashtiradigan, balki ular ichidan eng mukammalini ajratib oladigan, to'g'risini izlab topa biladigan, ta'limga beruvchining o'ta izlanuvchan, yangilikni tez o'zlashtirib olayotgan, aniq xulosalargagina ishonadigan o'quvchining talablariga to'la javob bera oladigan, ta'limga vositasining esa o'quvchini o'ziga jalg qiladigan, hatto tajribasiz o'qituvchining kamchiliklarini ham bartaraf qiladigan darajada mukammal bo'lishi talab etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 13-maydag'i PF-4797-soni "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida"gi farmonida o'zbek tili va adabiyoti bo'yicha filolog mutaxassislar, ilmiy-pedagog kadrlar, yuqori malakali tarjimonlar tayyorlash, ilmiy-tadqiqot ishlarni olib borish, soha xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish, ayni shu yo'nalishlarda ilmiy va o'quv-metodik materiallarni ishlab chiqish bo'yicha tayanch oliy ta'limga muassasasi bo'lishi maqsad qilingan mazkur universitetning asosiy vazifalari sanalar ekan, "o'zbek tilining asl tabiatini va xususiyatlarini to'la aks ettiadigan mukammal akademik va o'quv grammaticakalarini yaratish, uning tovushlar tizimi va ularning yozuvda aks etishi, joriy imlo qoidalarni takomillashtirish bo'yicha

ilmiy asoslangan takliflar tayyorlash, turli mavzu va yo'nalishlar bo'yicha lug'at va qomuslar, risola va darsliklar yaratish, umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tili va adabiyoti fanini o'qitishning yangi va samarali metodlari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish"ga alohida e'tibor qaratiladi.

"Hozirgi o'zbek tili" kursi oliy filologik ta'limda o'qitiladigan lingvistik predmetlar ichida eng asosiy fan bo'lib, umumiy o'rta ta'limning "Ona tili", akademik litseylarning "Hozirgi o'zbek adabiy tili", kasb-hunar kollejlarining "Ona tili va adabiyot", ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning "O'zbek tili" darsliklarining ilmiy asosini qamrab oladi. Ushbu qo'llanma talabalarning "Hozirgi o'zbek tili" fanining "Morfologiya" va "Sintaksis" bo'limlari bo'yicha o'zlashtirgan nazariy bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmasini o'stirish hamda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, u amaliy va seminar mashg'ulotlar, mustaqil ta'lim topshiriqlari, shuningdek, kurs ishlarini bajarishga mo'ljallangan.

Qo'llanma oliy ta'limning 5120100 – Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) hamda 5111200 – o'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishlarida "Hozirgi o'zbek tili" fanining malaka talablari, o'quv dasturi, uslubiyati va didaktik talablari asosida, milliy g'oya va ma'naviy qadriyatlarimizga mos yaratilgan bo'lib, fanga tegishli bilimlarni talabalar tomonidan mustaqil o'zlashtirib olishga, ularda ko'nikma va malakalarni shakllantirishga, kerakli o'quv materialini mustaqil izlash va topish, amaliy-tajriba va sinov mashqlari bo'yicha zarur ko'rsatmalar berishga xizmat qiladi.

Qo'llanmani yaratishda "Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiysi" (OO'MTVning 02.08.2013-dagi 278-soni buyrug'i) da nazarda tutilganidek "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida respublikada joriy etilgan uzlusiz ta'lim tizimining ta'lim turlari o'rtaсидаги узвијлиќ ва узлуќизликни та’минлаш, фанларда мавзулар зчиллигига, оддијдан мураккабга, хусусијликдан үмумијликка о'тб боришга hamda mavzularning takrorlanmasligiga alohida e'tibor" berildi.

Qo'llanmaning maqsadi o'zbek tilidan amaliy foydalanish
yaradorligiga erishish, o'zbek tili grammatik qurilishini hozirg
bek tili nuqtayi nazaridan tahlil qilishga doir bilimlarn
stahkamlashdan iborat. Qo'llanma hozirgacha ushibu fa
zasidan yaratilgan boshqa vositalardan quyidagi jihatlari bilan
qilanadi:

1. O'zbek tilining morfemik, derivatsion, morfologik va
itaktik qurilishini lison va nutq farqlanishi asosida tahlil qilishda
niy tamoyil birligiga putur yetkazmaslik, metodik ko'rsatmalarg
nal qilish, ifoda usulining tog'ri bo'lishi hamda grammatik
muniyatlarning izohlanishi uchun keltirilgan misollarning hozirg
zbek tili uchun ahamiyatli bo'lishiga e'tibor berildi. Nazariy va
naliy topshiriqlar tizimini shakllantirishda o'zbek
tilshunosligining istiqlololgacha bo'lgan va so'nggi yillarda qo'lg
iritgan yutuqlariga tayanildi.

2. Qo'llanma zamonaviy pedagogik va axborot
texnologiyalarini qo'llashga moslashtirildi. Mashq va topshiriqlar
g'or pedtexnologiyalar asosida ishlab chiqildi. Amaliy
topshiriqlarni bajarishda har bir mavzu bo'yicha avval yangi
navzuga yaqinlashtirish, fikrni jamlash, diqqatni tortishga
jaratilgan kuzatish mashqlari, keyin oldingi mavzu bilan bog'lashga
jaratilgan izlanish, fikrlash mashqlari, so'ngra alohidaliklarni
sharhlash, qiyoslash, umumiylilik va farqlarni aniqlash, tasnif etish,
kulosalash va, nihoyat, o'zlashtirilgan ko'nikmalarni mustaqil
qo'llash bilan bog'liq topshiriqlar tizimidan iborat algoritmlar
shakllantirish, shuningdek, talabalarning o'zbek tilshunosligining
istiqlololgacha va istiqboldan so'ng qo'lga kiritgan yutuqlariga doir
o'zlashtirgan bilimlarini sintez qilgan holda amalda qo'llay olishiga
alohipda e'tibor qaratildi.

Qo'llanmani yaratishda filologiya fanlari doktorlari
professorlar N.Mahmudov, A.Nurmonov, H.Nematov
B.Mengliyev, R.Sayfullayeva, M.Qurbanova kabi olimlar
ularning izdosHLarinining tadqiqotlari ilmiy-nazariy hamda
metodologik jihatdan asos vazifasini o'tagan.

Mazkur qo'llanma o'rta umumta'lim maktablari, akademik
litsey va kasb-hunar kollejlari o'qituvchilar uchun ham yordamchi
qo'llanma vazifasini o'tashi ko'zda tutilgan.

I BO'LIM. AMALIY MASHG'ULOTLAR. MORFOLOGIYA

KIRISH

1-mashq. Matnni o'qing va berilgan topshiriqlarni bajaring.

Halollik gigiyenasi

Dasturxonimizga tortiladigan taom masalliqlarini xarid ishdan to uni tayyorlab, pishirib, suzib keltirguncha ularning odaligiga e'tibor qilamiz. Muzxonada saqlaymiz, changubordan muhofazalash uchun doka-sochiqlar yopib qo'yamiz. Hoyat, ovqatlanishga o'tirishdan avval qo'llarimizni yuvamiz; shiq va sanchqilarni qayta-qayta artishdan crinmaymiz.

Uncha-muncha ozodalik gigiyenasiga odatlanganimiz bois, mikrobdan qo'rquamiz, biroq ozodalik gigiyenasidan ilgariroq kela-gan, ehtimol, mikrobdan dahshatliroq bo'lган halollik gigiyenasin xayolimizga keltirmaymiz.

Dasturxonimizga tortilayotgan masalliqlarni, tanovul layotgan noz-ne'matlarni halollab topdikmi? Qayerdan keldi ular 'zg'orimizga? Qaysi mehnatlarimiz evaziga qozonimizga lyapmiz ularni? Birovlarning haqidan urib qolganimiz hisobiga emasmi? Kimlarnidir qon qaqqhatish hisobiga orttirmagan edikmi arni? Boshiga og'ir musibat tushgan bechoradan tama yo'li bilan udirib olgan poralarimiz hisobiga emasmi?...

Nopok va harom yo'llar bilan topilgan taomni jig'ildonga qishtirayotib ozodalik gigiyenasiga har qancha rioya qilmaylik, bu lan luqmamiz poklanib qoladimi?

Bozor munosabatlarining tinimsiz toblanishi, o'tish davrining iddati va behalovat turmush tarzi odamlarni shu qadar komiga tib ketdiki, bunday nozik savollar haqida o'ylashga, mulohaza ritishga fursat yetmayapti. Eng dahshatlisi shundaki, mana unday taqchillikka ko'nika borganimiz sayin o'zimizni savolga ush, o'zimizni o'zimiz tergash odati ham unutilib ketmoqda.

Ehtimol, bandasining tabiatida, fe'l-atvorida mana shunday sar-tusarini bilmay qolish odati mavjudligi uchun ham Alloh

hikmatlarga boy Ramazon oyini yaratgan chiqar! Kundalik ovatliklar orasida ma'naviy poklanmoqlik uchun namozlari joriy etildi, yillik behalovatliklar ichra nafas rostlamoqlik esa ro'za oyi belgilandi.

Nafasni rostlashni nafsni rostlash deya talqin qilsak ham lishmasmiz.

Tirik jon bor ekan, naffsiga quloq osmay iloji yo'q, zero, hechanda Payg'ambarimiz alayhissalom singari go'daklik kezlar pardasidan xalos etilgan emas. Bu yorug' olamning boqiy boqlaridan biri shuki, nafs bandalarining insoniylik martabasi, olligi, diyonat va iymon maqomi nafsinu tiya olish-olmaslik bilan gilanadi.

Yaxshiyam, jamiyatimizda ijtimoiy muhofaza siyosati qaror, aks holda shataloq otayotgan, imoniyligini bozoriy «sga ikki qo'llab almashlab yuborayotganlar yana qanaqangi aromatlar» ko'rsatmas edi! Shuning uchun ham barchamiz halollik gigiyenasi»ga rioya qilaylik!

1-topshiriq. Matn tarkibidagi so'zlarni ifodalayotgan leksemalarning kategorial ma'nosiga ko'ra guruhlarga ajraring. Leksemalarning morfolig'aviy va sintaktik shakllarini farqlang.

2-topshiriq. Morfologik jihatdan o'zgaradigan va 'zgarmas, gap bo'lagi bo'lib kela oladigan, sintaktik aloqa vositasi o'lishiga xoslangan hamda so'z-gap bo'lib kela oladigan so'zlarni uruhlang.

O'ZBEK TILI MORFEMIKASI

1-mashq. Berilgan gaplar asosida quyida berilgan opshiriqlarni bajaring.

1. Dunyoni qizg'anma mendan, azizim, Sen ichgan buloqdan ichimasman aslo. (A.Oripov)
2. Avaz o'rnidan qushday yengil turdi. Oppoq bo'lib yorishgan yangi tong havosidan, bezovta ko'nglida tuy'ilgan yangicha bir tuyg'ular navosidan jon-jahoni yayradi. (S.Siyoyev)
3. Dimoqqa qizigan asfalt hidi uriladi. (O'.Hoshimov)
4. O'rtafiga qor uyib qo'yilgan katalakdek hovli. (O'.Hoshimov)
- 5.

Nazoratchilarimiz jamoatchilik topshiriqlari bilan birga o‘z ishvazifalarini ham vijdonan, halol ado etib, alohida ibrat ko‘rsatmoqdalar.(Gazetadan) 6. U titrab ketayotgan barmoqlari bilan og‘zini to‘sdi. (O‘.Hoshimov) 7. Vatan tarixini biling. Uni tuhnat va axlatlardan tinimsiz tozalang. Shavkatli tariximizni zamонавиј, mahobatli, tarixiy ishlar bilan boyitishga harakat qiling. 8. Sen bo’lmasang so’zlarning bag’ri ming tilim bo’lar, Onajon, ona tilim, mening shohona tilim. 9. So’zning yumshog’i g’azabni so’ndiradi, so’zning qattig’i esa odamni o’ldiradi. 10. Bolalikdan boshlangan do’stlik insonning keyingi ulg’aygan va kamol topgan davrida orttirgan barcha do’stlari orasida alohida ahamiyatga ega.

1-topshiriq. Gap tarkibidagi so’zlarni ma’noli qismlarini aniqlang.

2-topshiriq. Asos va qo’shimchalarni ajratib, qo’shimchalarni vazifasiga ko‘ra turini ayting.

2-mashq. So’zlarni ma’noli qismlarga ajrating. Morfemalarni funksional belgisiga ko‘ra guruhlarga ajrating.

adabsizlarcha, aljiramoq, asabiylashtirmoq, anglamoq, shaxsiyatiga, aqlsizlik, kechikmoq, aksirmoq, kemitilgan, mardikorchilik, kelishmovchilik, bilimdonlarimizning, so’roq, yutug‘ini, ko’nglidagi, yuragimdan, ulg’aytirgan, chanqoq, og‘zaki, yumshoq, o‘ynab, uyum, uyim, issiq, tilim, uylanmoq, o‘ylanmoq, terim, changi, haybarakallachi, qarichilik, tushunmovchilik, sarg‘ayma, sirtmoq, quymoq, qaltiroq, guldurak, do‘mbira, gulduros.

3-mashq. Matnni ko‘chiring. Sintaktik shakl hosil qiluvchi morfemalarning gap qurilishidagi roliga e’tibor qiling. So’zlarni bog‘lashga, so’zlarga alohida sintaktik vazifa belgilashga va so’zlarni ham bog‘lash, ham gap tarkibida ma’lum sintaktik vazifaga xoslaydigan shakllarni ajratib, qavs ichida izohlang.

Hikoyat

Hind dengizida bir savdogar bor edi. U savdo-sotiq ishlari da mohir edi. Uning dimog'iga savdo moyasi o'mashib olib, ivga g'arq bo'lish xayoliga ham kelmasdi. Bir mamlakatda o'nun turmas, savdosi tugagach, yana suv sari yo'l tutar edi. U engizni har xil ofatlardan xoli deb o'ylab, yillar shu yanglig' safar ildi. U Makka atrofini suvda necha bor aylanib o'tgan bo'lsa-dan ning yaqiniga yetgach, o'z farzini ado etmay qaytardi. Kishilarnga hajni ham bajarish kerak, deb aytar edilar. Ammo pul hirs avdogami u tomon borishga yo'l qo'ymas edi.

Bir kun dengizda bo'ron ko'tarildi. U tushgan keina goh osmonga sapchir, goh pastga tushib ketar edi. Savdogar savdoshlari ga g'arq bo'lganidek uning kemasi ham dengizda g'arg'o'ldi. Dengizda suzish xayoli haj sari yo'l bermadi. Oxir-oqibatda u katta bir baliqqa yem bo'ldi. ("Lison-ut tayr" dan)

4-mashq. Berilgan gaplami ko'chiring. Ajratib ko'rsatilgan so'zlar tarkibidagi lug'aviy-sintaktik shakl hosil qiluvchilarning so'zning atash va vazifa semasiga ta'sirini izohlang.

1. Yemas yerga o't bitar, ichmas yerga suv bitar. 2. Suvn sep singar yerga, So'zni qil sig'ar yerga. 3. Ko'rinmas balo - oyod ostida. 4. Yotgan ilonning quyrug'ini bosma. 5. Bilimsiz mulladar ustiga yuk ortilgan eshak yaxshi. 6. So'zlay-so'zlay gapchi bo'larsan, 'ishlay-ishlay epchil bo'larsan. 7. Toma-toma ko'bo'lur. 8. Oqsoqol tayinlab-tayimlab aytuvdila. 9. Loyga belanii ketmon chopgandan ko'ra, tabelchi bo'lsangiz yomonmi!... 10. Bobom saharlab eshak minib dalaga chiqib ketadi. 11. Kelmoq ixtiyor bilan, ketmoq - ijozat bilan. 12. Pulni topish oson, un sarflay bilish qiyin.

5-mashq. So'zlarni ko'chiring. Morfemalarning so'z qo'shilish tartibini tushuntiring. Sodda va qo'shma (murakkab morfemalarni ajrating. Birdan ortiq affiksning yaxlitlanis jarayonini izohlang.

1. kitobxonlarimizning, bilimdonlardan, keldingizlarning o'qitishmaydi, aytmabmidim, ketmoqchiman, kitobchasiga

sarg' imtirrog'ini, o'ntachasini, boryapmiz.

2. chorvachilik, temirchilik, mardikorchilik, oliftagarchilik, zargarchilik, afsuslanmoq, uylanmoq, o'ylanmoq, gulduros, sharros, yigitchasiga, mardlarcha, ulfatchilik, salomlashmoq, arazlashmoq, gazlashtirish, bahslashmoq, oylab, ishlab, saharlab, xayolan, shaklan, lazzatlan.

6-mashq. So'zlarni ko'chiring. Shakldosh, ma'nodosh, zid ma'noli, ko'p ma'noli affikslarni ajratib, ma'nolarini namunadagidek izohlang.

Namuna: egik -ik, omonim af. (bit-ik, ot yas.; sin-iq, sifat yas.; zo'r-iq, se'l yas.)

aqlli, boshlang'ich, ishchi, o'chirg'ich, aybdor, ehtiyotkor, uyushma, terim, tilim, boyi, tinchi, umidsiz, to'lat, suzma, sportchi, paxtachilik, oqar, mevali, shirali, o'roq, qo'rkoq, qo'zichoq, maqtanchoq, uzay, changi, sizsiz, o'quvchimiz, unumli, savala, izla, ko'pchilik, kelayotir, serhosil, bebaraka.

1. Tilimi tilimni ming tilim qilgan, Qirqmalar bog'ladi yukin qavg'aga. 2. Bag'rim yoniq, yuzim qora, ko'nglim siniq, bo'yim buzik, sening ziyyoratingga keldim, sultonim. (Fitrat) 3. Bola edik, tanlar olov, qalb qaynoq, ko'zlar o'tkir, dillar sof, erkin-erkin o'ynardik. (H.Olimjon) 4. Bunim yo'q, unim yo'q, Uyimda unim yo'q. Ishimda unum yo'q, Aytishga unim yo'q. (Kamiy)

7-mashq. Gaplarni ko'chiring. Ajratib ko'rsatilgan so'zlar tarkibida qo'llangan morfemalarning dialektal, poetik, tarixiy, fonetik va individual variantlarini toping.

1. Ming **yillarkim**, bulbul kalomi, O'zgarmaydi, yaxlit hamisha. Ammo sho'rlik **to'tining** holi, O'zgalarga taqlid hamisha. (A.Orip.) 2. **Ko'rgali keldingmu** yor, kuydirgali **keldingmu** yor. (Qo'shiqdan) 3. **Oddiylik** – daholik **alomatidir**. (J.Sand) 4. Kuch adolatdadur. (A.T) 5. **Daryodan daryoni** talab **aylagil**. (A.Oripov) 6. Senga balki ayon, balki noayon, Bir hayot **hadisin** aylayin bayon... (A.Oripov)

8-mashq. So'zlar tarkibidagi derivatsion morfemalarni farqlang. Mashqlar asosida so'z yasovchi morfemalarning farqlovchi va birlashtiruvchi belgilarini tiklang.

ixtirochi, gulchi, tashkilotchi, xizmatkor, suratkash, iahsido'z, saharlik, qimmatchilik, og'riq, buyruq, qavariq, chiqim, slatma, yig'in, cho'kindi, kuyundi, maqtov, qarsak, jizza, sergap, ebosh, barkamol, sayroqi, zaruriy, bahori, og'zaki, angla, ho'pla, afsuslan, salomlash, ulg'ay, sarg'ay, ko'kar, o'yna, qiyna, o'mash, oirik, changi, tinchi, saharlab, uycha, yigitcha.

9-mashq. Gaplarni ko'chiring. So'zlar tarkibidagi lug'aviy shakl yasovchilarning so'z lug'aviy ma'nosiga qay (aniqlashtirish, muayyanlashtirish, toraytirish va h.) darajada ta'sir etayotganligini aniqlab, qavs ichida yozing. Qaysi turkum so'zlari bilan ishlatilishiga diqqat qiling. Mashqlar asosida lug'aviy shakl hosil qiluvchilarning birlashtiruvchi belgilarini tiklang.

1. Zum o'tmay no'xtadan changallagan kuyi jar bo'yidan kelayotgan odam g'ira-shira ko'rindi. 2. Lazakat xola piyolaning og'zicha keladigan kulchani beshik boshiga qo'ydi. 3. Mening o'g'llarim bekorga o'lib ketadigan bolalarmas. 4. Chiqmagan jondan umid (maqol). 5. Qo'rqaman deb yig'lashimga qaramay meni yolg'iz qoldirdi. 6. Shundoq otang falaj bo'lib yotsa-yu, traktor haydashga balo bormi. 7. Kichkinligimda tol bargak taqishni yaxshi ko'rardim. 8. Odam esdan og'ishi hech gap emas ekan. 9. Iltijoli termulishini qara. 10. Kechalari yostiq quchoqlab yotish joniga tekkandir. 11 Uydagi sirni ko'chaga olib chiqishning nima keragi bor (O'.Hoshimov)

10-mashq. Ko'chiring. O'zakka affiks qo'shiluvida yuz bergen fonetik o'zgarishlar ta'sirida o'zak va affiks tarkibidagi sifatiy va shakliy o'zgarishlarni namunadagidek tushuntiring.

Namuna: chanqog'ini, chanqa+q+i+ni ot yasovchi qo'shilganda tovush almashinuvi, egalik shakli qo'shilganda jarangsizning jaranglilashuvi yuz bergen. O'zgarish o'zak va affiksda kuzatilmoqda.

qiynog'iga, uyim, uyum, qorni, qo'yni, qayroq, yamoqqa, maqtov, gulduros, unga, seni, shahri, burnim, mavqeysi, obro'yisi, singlisi, ko'nglim, qishlog'i, qishloqi, angla, o'yna, qiyna, ulg'aymoq, pasaymoq, yashamoq.

11-mashq. Matn tarkibidagi ajratilgan so‘zlarni namunadagidek morfem tahlil qiling. Morfema haqidagi tushunchalar izingizni xulosalang.

Mohi ramazon – halollik oyi

Barcha-barchamizni **hushyorlikka** da’vat etuvchi Ramazon kirib keldi. Mag‘firat oyi, tavba oyi, mehr-muruvvat oyi, ezgu niyatlar oyi, **badniyatlardan parhezlanish** oyi, yaratgan egamizdan qo‘rqadigan, hatto nafsi hakalak otib, halollik, vijdon, diyonat so‘zlarini eshitganda **istehzoli** kuladiganlar ham o‘zini o‘zi savolga tutadigan oy:

Halol bilan haromning farqiga **boryapmanmi?**
O‘zganing haqiga xiyonat qilmayapmanmi?
Kibr-u havoga berilmadimmi?
Zulm o‘tkazmayapmanmi?
Urimni o‘tkinchi hoy-u havaslarga **sovurmayapmanmi?**
Jaholat va **mutaassiblikka** og‘madimmi?
Mansabni suiiste ‘mol qilmayapmanmi?
Ma’naviy haq-huquqimni **anglab** yetayapmanmi?
Savolning cheki yo‘q, binobarin, Ramazon – savollar oyi desak ham to‘g‘ri bo‘lar. O‘zgalar tergamasidan burun o‘zini o‘zi tergashga **odatlanish** ham imon belgisi. Ramazon, “Siz shunga qodirmisiz?” deya savolga tutmoqda har birimizni. (X.Do‘stmuhammad)

12-mashq. Berilgan matnda ajratilgan so‘zlarni morfem tahlil qiling.

Xavotir

Qo‘rqaman, ertaga men o‘lib ketsam,
Yotar bo‘lsam qumga botib ko‘zlarim,
Ko‘nglimni ko‘chkiday bosadi bir g’am –
Yig’lashni ham bilmas **mening qizlarim...**

Eng yaqin **do’stlarim** g’iybatim qilar,
Eng zaif dushmanim ustimdan kular.

Ular-ku, ne qilsa o'zлari bilar,
Yig'lashni ham bilmas mening qizlarim...

Shoir o'lsa kim ham kuyinar deysiz,
Madhiyaboz hozir suvarakday ko'p.
Ular misli qishda **tarnovdagи** muz,
Barmoq tegsa yerga to'kilar to'p-to'p...

Tildan qolsam ko'zda qotib **yoshlarim**,
Ko'nglimdan boshqa bor axir, ne zarim?
Yerlarga egilgan kuni boshlarim,
Yig'lashni ham bilmas mening qizlarim...

Ular yosh. O'limdan qo'rqaman yomon,
Chunki, dardiga hech qulqoq **solmadim**.
Qabrimning ustida yig'lasin debon.
Qizlarim ko'zyoshin asray olmadim! (M. Yusuf)

Morfem tahlil tartibi va namunasi

1. O'zak va morfemalarni aniqlash.
2. Morfemalarni funksional semantik xususiyatiga ko'ra turim aniqlash.
3. Morfemalarni tuzilishiga ko'ra, shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari, o'zbekcha yoki o'zlashma ekanligini aniqlash.
4. Morfema variantlari.
5. O'zakka morfema qo'shiluvida yuz bergan fonetik o'zgarishlar.

be-g'ayrat-lig-i-dan

g'ayrat - o'zak morfema, be-, -lik, -i, -dan ko'makchi morfemalar

be-sifat yasovchi, -lik ot yasovchi, -i -III shaxs, birlikdag' egalik shakli, -dan -chiqish kelishigi sh.

be-, -lik, -i, -dan - tuzilishiga ko'ra sodda; be- sinonimlari no-, -siz (beumid, nounid, umidsiz), antonimlari ba / bo-, -li, -dor (beodob - boodob, beaql - aqli, beunum - unuindor); be- fors-tojikcha, -lik, -i, -dan - o'zbekcha; -i - shakidoshlari: 1. tinch+i fe'l yasovchi, 2. do'zax+i - sifat yasovchi

-lig -fonetik variant. asli -lik, -dan -tan/nan – dialektik variantlari.

-lik morfemasida egalik shakli ta'sirida jarangsizning aranglilashuvi yuz bergen.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Morfemalarga an'anaviy yondashuv deganda nimani tushunasiz?
2. Morfemalar turlari deganda nimani tushunasiz?
3. Morfemalarning funksional tasnifini bering.
4. Qaysi shakllarga nisbatan shaxsiy baho shakllari deyiladi?
5. Sodda va murakkab morfemalarni tasniflang.
6. Yordamchi leksemalar va morfemalar orasidagi munosabat.
7. Lug'aviy shakl yasovchilarining UGMsi haqida gapiring.
8. Sintaktik shakl yasovchilarining UGMsi tog'risida so'zlang.
9. Lug'aviy-sintaktik shakl yasovchilarining UGMsini tavsiflang.
10. Morfemalarning ma'noviy xususiyatlari va sintaktik imkoniyatlari deganda nimani tushunasiz?

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. Tarkibida birgina qo'shimcha mavjud bo'lgan so'zni toping.
A. atamoq B. aylanma S. ho'plam D. haydovchi
2. Qaysi so'zlar tarkibida bir tovushdan iborat so'z yasovchi qo'shimcha mavjud?
1.kurak 2.sanoqsiz 3.sabotli 4.achchiq 5.badavlat 6.unumli
7. bo'yoqsiz 8. qaynoq 9. gulduros
A. 1,2,6,7,8 B.1,2,4,7,8,9 S.2,3,4,5,7,8 D.1,2,4,8
3. Ma'noli qismlarga ajralmaydigan so'zlar qatori
A. angla, bo'yoq B. safsatavoz, ajrat S.tupuk, jizza
D.dag'dag'a, lo'ttivoz
4. Bir xabar ber undan menga guldurak, Bir xabar bersangchi, tinimsiz yomg'ir.
Misralardagi so'z yasovchilarining miqdori?
A. 2 ta B. 5 ta S. 1 ta D. 4 ta

5. Tarkibida ikkita qo'shimcha mavjud bo'lgan so'zni toping
A. so'zlashmoq B. arralashmoq S. qiqirlashmoq
D. janjallashmoq
6. Qaysi so'zlar ma'noli qismilarga ajraladi?
A. unut B. oshkor S. unum D. qo'yin
7. Tub so'zni toping
A. kemitik, qo'nim B. nodon, so'lim S. bodroq, kesim
D. tayoq, kiyim
8. Salim aka bu yerlarni unumdar yerga aylantirish istagidami?
Gapdag'i qo'shimchalarining miqdori va ularning vazifasiga ko'ra turlari?
A. 2 ta SY, 3 ta lug'aviy SHY, 1 ta sintaktik SHY
B. 3 ta SY, 3 ta lug'aviy SHY, 4 ta sintaktik SHY
S. 2 ta SY, 2 ta lug'aviy SHY, 3 ta sintaktik SHY
D. 3 ta SY, 3 ta lug'aviy SHY, 3 ta sintaktik SHY
9. Mehmonlarning quvnoq qahqahasidan Mahmudning mudroq ko'zlarini katta ochildi. Gapda nechta yasama so'z bor?
A. 2 ta B. 3 ta S. 4 ta D. 1 ta
10. Birdan osmon guldirab, sharros yomg'ir quydi-yu, tinchidi.
Gapdag'i bir tovushdan iborat yasovchi qo'shimchalarining miqdorini aniqlang.
A. 2 ta B. 1 ta S. 4 ta D. 3 ta
11. Tuyalar suvsizlikka chidamliligi bilan boshqa cho'l hayvonlaridan ajralib turadi. Gapdag'i qo'shimchalarining miqdori va ularning vazifasiga ko'ra turlari?
A. 2 ta SY, 3 ta lug'aviy SHY, 1 ta sintaktik SHY
B. 3 ta SY, 3 ta lug'aviy SHY, 4 ta sintaktik SHY
S. 5 ta SY, 4 ta lug'aviy SHY, 5 ta sintaktik SHY
D. 4 ta SY, 4 ta lug'aviy SHY, 3 ta sintaktik SHY
12. O'mimdan turib uy eshigini ochsam, o'g'lim bilan o'rtog sovuqdan qulog'i, burni qizarib ketgan holda kutib turardi. Gapdag'i qo'shimcha qo'shilganda nechta so'zda sonetik o'zgarish yu'bergan?
A. 6 ta B. 3 ta S. 7 ta D. 5 ta

13. Tub so‘zni toping

- A. yo‘lamoq, gapirmoq B. tunamoq, eskirmoq S. ranjimoq, kuchaymoq D. taqamoq, ko‘chirmoq

14. Qaysi gapda birgina sonor tovush so‘z yasovchi qo‘srimcha vazifasini bajargan?

- A. Tashvishlar inson umrini yanada qisqartirish bor gap, do’stim.
B. Erkin yosh avlodlar senga zo‘r qanot
C. Insoniyat qadimdan go‘zallikni ulug’lab, kelgan.
D. Onamning har bir aytgan gapi, nasihatni qulog’im ostida jaranglaydi

15.”So‘zning yumshog‘i g’azabni so‘ndiradi, so‘zning qattig‘i esa odamni o‘ldiradi” – ushbu gapda tovush almashinish hodisasi so‘zga qanday qo‘srimchalar qo‘shilishi natijasida yuz bergen? 1) so‘z yasovchi qo‘srimcha 2) lug‘aviy shakl yasovchi qo‘srimcha 3) sintaktik shakl yasovchi

- A. 1,2 B. 1,3 C. 2 D. 2,3

O‘ZBEK TILI DERIVATSIYASI VA SO‘Z YASALISHI

1-mashq. Quyidagi matn asosida berilgan topshiriqlar tizimini bajaring.

Tomsuvoq

Qishloqda kuz pallasi **tomsuvoq qilish** udumi bo‘lardi. Uning yozilmagan qoidasi bor. Birinchidan, hech kim tomini yolg‘iz o‘zi suvamaydi: hamma hasharga keladi. Ikkinchidan: beva-bechora, qo‘li qisqa xonadonning uyi eng avval tomsuvoq qilinadi, keyin, navbatma-navbat davom etaveradi...

O‘qituvchimizning hashariga, ayniqsa, ko‘p odam yig‘ildi. Uyi katta yo‘l yoqasida edi. Shundoq ko‘cha chetidan **loyhandaq** qazilgan ekan. Somon katta yo‘lning **ko‘pchib** yotgan tuprog‘iga qovushib, obdon yumshabdi. O‘qituvchimizning Azim aka degan qo‘snnisi **ishboshi** bo‘ldi. Birov handaqqa tushib loy soberib turdi,

birov paqirlab loy tashiydi, yana birov tomda turib, ilgak b... tortib oladi, boshqasi hafsal bilan suvaydi...

Erta peshindayoq hamma ishni qoyil qilib tashladik. o'rtasidagi tut tagida ovqatlanib o'tirsak, o'qituvchimning onasi kelib qoldi. (Keyin eshitsak, bir hafta avval ko'zi qizinikiga ketgan ekan). Kampir hassasini do'qqillatib, to'g'ri o'qituvchimizning oldiga bordi.

- Nima qilding? – dedi o'g'lining salomiga alik ham olim
- Nima ish qilib qo'yding?!

Hammamiz hayron bo'lib qoldik. Muallim o'quvchilarini oldida, ayniqsa, mulzam bo'ldi, shekilli, qizarib ketdi.

– Nima qipman, oyi? – dedi ko'zlarini pirpiratib.

– Dard! – kampir hassasi bilan yerni nuqidi – Sanga qach aql kiradi, nodon bola! – Keyin Azim akaga yuzlandi.

– Bu-ku ahmoqlik qilishga qipti, siz qayoqda edingiz? Ne ko'chadan loy qildilaring?! Ko'chaning tuprog'iga tegib bo'ladi nobakor! Ko'pchilikning haqi-ku bu! – Bir zum harsillab turdi-to'satdan yig'lab yubordi.

– Man yurtning haqiga suvalgan tom tagida turmayman! Shunday dedi-yu, supa labiga borib, ters o'tirib oldi...

... Hammamiz qaytadan tomga chiqdik... Suvoq qilishda ko'ra loyni ko'chirish qiyin bo'larkan. Bitta qoldirmay, qirtishla tomdan tushirdik. Paqirlab tashib, ko'chadagi loyhandaqni to'ldi qo'ydik...

... Oradan yillar o'tib, kampir ko'z yumganida tumonat odat uni o'sha ko'chadan so'nggi manziliga ko'tarib bordi...

Ko'cha tuprog'i iliq edi... Mayin edi... (O'.Hoshimov)

1-topshiriq. Matnni kuzatib, ajratilgan so'zlardagi ma'no qismlarni aniqlang. Ularni mustaqil qo'llanadigan va mustaq qo'llanmaydigan ma'noli qismlarga ajrating. Mustaq qo'llanmaydigan ma'noli qismlarni yangi lug'aviy ma'no hos qiluvchi va yangi lug'aviy ma'no hosil qilinaydigan turlari ajrating.

2-topshiriq. So'z yasovchi morfemalardagi umumiylilik farqlarni aniqlang.

2-mashq. Quyidagi so‘zlarni ko‘chiring. Yasalish qolipini niqlang. Qoliplarning shakliy va mazmuniy tomonini tavsiflang. So‘z yasash asosi va yasalma o‘rtasidagi mazmuniy muvofiqlikka liqqat qiling.

suhbatlashmoq, asabiylashmoq, sensiramoq, kechikmoq, chiniqmoq, boyimoq, kamimoq, ozimoq, ranjimoq, boshqarmoq, suvsamoq, gapirmoq, ko‘zikmoq, to‘lin, to‘kin, sog‘in, ichikmoq, sevinmoq, chaqmoq, uyushiq, bog‘lama, sifatdosh,

3-mashq. Yasama so‘zlarni ko‘chiring. Sodda va qo‘shma so‘z yasash qolipi hosilalarini farqlang. Qo‘shma so‘zlarning so‘z birikmasi, frazeologik birikma, yordamchi so‘zli qurilmalardan farqini bayon qiling.

1. Tangrim, meni do‘stlardan panohingda saqla, dushmanlarni o‘zim eplayman. (Volter) 2. Tuzsiz she’rlarim deb shirindan shirin Bolalarim yurar oyoq uchida... (M.Yusuf) 3. Daraxtni yaxshi parvarish qilsang, mevasi yaxshi va shirin bo‘ladi. (“Qobusnama”dan) 4. Mirkomil aylana stol atrofida uzoq o‘tirib qoldi. 5. U fursatdan foydalaniib olmasini sotib oldi. 6. Ichi qora odamdan yaxshilik kutma. 7. Tibbiy ko‘rikdan o‘tgach, barcha nomzodlar to‘satdan tanlovga ishtirok etishdan bosh tortishdi. 8. Muzlagan qorni g‘arch-g‘urch bosgancha qadamimizni tezlash-tirdik. (O‘.Hoshimov) 9. Sunnatjon yangi mashina sotib oldi.

4-mashq. Berilgan so‘zlarning unumli yoki unumsiz SYQ hosilasi ekanligini aniqlang. Unumsiz qolip hosilalarining qaysi yo‘l bilan lisoniyplashganligini bayon eting.

bo‘g‘iz, botqoq, urushqoq, kamsitmoq, izg‘imoq, izchil, qisqa, sog‘lom, qishloq, kelin, kelishmoq, qopchiq, sevinmoq, ko‘rishinoq, so‘rashmoq, boqmoq, qarashmoq, o‘qituvchi, urishmoq, sotuvchi, o‘tirish, kirish, qizilcha, ko‘kcha, belanchak, kuyunchak, kelinchak, chaqmoq, kechirmoq, sog‘inmoq, surishtirmoq, uyg‘otmoq, solishtirmoq, to‘ldirmoq, kelishmovchilik, seskanmoq, cho‘mich, ichak, qattiq, suyinmoq, ko‘chat, erkak, zumda, birga, birda, birdan.

5-mashq. Ot, fe'l, sifat va ravish yasalishining unumli sodd va qo'shma SYQlarini aniqlang. Qoliplarning shakliy va mazmuni tomoni hosilalarda qanday xususiylashganini aniqlang. Qo'shm so'zlarining imlosi haqida fikringizni bayon qiling.

kishanla, dodla, sizla, hozirla, salomlash, afsuslan, yaltira o'yna, qiyna, qoray, oqar, gumonsira, yo'liq, kechik, tinchi, ahq qilmoq, ado bo'lmoq, ayyuhannos solmoq, javob bermoq, xala bermoq, qiron solmoq, tartibga keltirmoq, oh urmoq, tush ko'rmoq qo'nim topmoq, tomchi, suyunchi, ninachi, obunachi, to'polonchi lofchi, tajovuzkor, janjalkash, duoxon, mahsido'z, mantipaz arizaboz, otalik, kekirik, yonilg'i, qo'nim, kechirim, dimlama bo'g'in, savag'ich, sevinch, g'urrak, g'arg'ara, uvvos, sharros kechuv, toshko'mir, karnaygul, qoraqurt, mingoyoq, qo'ziqori sochpopuk, piyozdog', O'rtta Chirchiq, kaltakesak, Markaziy Osiyo Sho'rko'l, ko'ksulton, qoradori, Oltiariq, uchburchak, mingoyoq iskabtopar, ishlab chiqarish, savacho'p, gavdali, yeishli, aloqador nasldor, sergo'sht, beg'ubor, yashovchan, urinchoq, qizg'anчиq yejarmon, yig'loqi, so'lg'in, ko'chma, arzirli, jirkanch, imloviy ichki, dahanaki, badhazm, izchil, terskay, gapdon, qaram, sog'lom qisqa, devqomat, kafangado, sho'rpeshona, sho'rtumshuq, xudo bezor, kamgap, kamqon, cho'rkkesar, yebto'ymas, o'zboshimcha tilyog'lama, o'zbilarmon, qirqyamoq.

6-mashq. Soddalashish, ixtisoslashish va tublashish natijasida leksemalashgan birliklarga barcha so'z turkumlari doirasida misollar keltiring.

Derivatsion (so'z yasalishi) tahlil tartibi va namunasi

1. Qolipi aniqlanadi.
2. Qolip hosilasining nutqiy, lisoniy lashayotgan yok lisoniy lashganligi aniqlanadi.
3. So'z yasovchi morfemalar aniqlanadi.

Bilimdonlik

[sifat + lik] = asosdan anglashilgan belgi bilan bog'liq holat bildiruvchi ot yasalyapti. Lisoniy lashgan. Unumli lisoniy qolip. -im ot yasovchi, -don sifat yasovchi, -lik ot yasovchi ishshimcha.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Derivatsiyaning til qurilishi tizimidagi o‘rni qanday?
2. So‘z yasashda zamonaviylik va tarixiylik nima?
3. So‘z yasash qolipi deganda nimani tushunasiz?
4. So‘z yasalish zanjiri nima?
5. Unumli va unumsiz SYQlari haqida ma’lumot bering.
6. Yasama so‘zlarda ixtisoslashish, soddalanish, tublanish jarayonlari xususida to‘xtaling.
7. Atamaviy tizimlardagi SYQlari xususida ma’lumot bering.

MAVZU YUZASIDAN TESTLAR

1. Qaysi qatordagi so‘zlar -iq qo‘sishimchasi bilan yasalgan?
A. bo‘g‘riqmoq, qiziqmoq B. chiniqmoq, tiniqmoq
S. oshiqmoq, siriqmoq D. zo‘riqmoq, zoriqmoq
2. Tarkibida ikkita yasovchi qo‘sishimcha mavjud bo‘lgan so‘zni toping.
A. chanqoq B. shildiroq S. isitma D. o‘troq
3. Qaysi so‘z tarkibida so‘z va shakl yasovchi qo‘sishimcha mavjud?
A. qaynatma B. yo‘qlama S. To‘plam D. qo‘lyozma
4. Zaynab o‘zining xatosini angladi va gapirolmay g‘uldirab javob berdi. Gapdagi so‘z yasovchilarning miqdori?
A. 2 ta B. 3 ta S. 1 ta D. 4 ta
5. -oq qo‘sishimchasi bilan yasalgan so‘zni toping.
A. uzoq B. uyg‘oq, shildiroq S. suvoq D. qoloq
6. Salimning xo‘rsinib gapirganini ko‘rgan do‘sti uning bu uyda qynalib yashaganini angladi. Gapdagi so‘z yasovchilarning miqdori?
A. 2 ta B. 5 ta S. 1 ta D. 4 ta
7. Yasama so‘zni toping
A. pishirmoq B. o‘chirmoq S. ichirmoq D. tupirmoq

Foydalanilgan asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar ro‘yxati Asosiy adabiyotlar

1. Jamolxonov H. Hozirgi O‘zbek adabiy tili. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: O‘zME, 2013.
2. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va b. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va b. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2010.
4. Rahimov S., Umurqulov B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Darslik. – Toshkent: O‘qituvchi, 2003.

Qo‘sishimcha adabiyotlar:

5. A.Nurmonov, N.Ortiqova. Gapning pog‘onali tuzilishi va gapni bo‘laklarga ajratish tamoyillari. “O‘zbek tili va adabiyoti”. 2002 yil, 3-son
6. A.Nurmonov, SH.Shahobiddinova. Gap bo‘laklari kategoriyasi va uning tashkil etuvchilari haqida. ”O‘zbek tili va adabiyoti”. 2008 yil, 1-son
7. A.Nurmonov. Gap va uning bo‘laklari haqida mulohazalar. “O‘zbek tili va adabiyoti”. 2009 yil, 2-son
8. A.Nurmonov. S.Nurmonova. Uyushiq kesim va uyushiq gap haqida. Ilmiy xabarnoma, ADU, №4 2013-yil. V-70-75
9. Abuzalova M. O‘zbek tilida sodda gapning eng kichik qurilish qolipi va uning nutqda voqelanishi. -Toshkent, 1994.-68 b.
10. Akramov SH. O‘zbek tilining gap qurilishida to‘ldiruvchi va hol. [WPM] valentligi assosida: Filol. fan. nomz. dis. ...avtoref. – Toshkent, 1997;
11. B.Bahriiddinova. Fe'l lug‘aviy shakllari tizimi. Filol.fan. nom... diss. Samarqand, 2002 yil.
12. B.Bahriiddinova. Zamonaviy o‘zbek punktuatsiyasi asoslari. Monografiya. Toshkent: Akademnashr. 2015. – 64 b.
13. Bobokalonov R. Sodda kommunikativ nutqiy hosilalarni o‘rgatish usullarri // Til va adabiyot ta’limi. -1999. -№ 2. - B. 42-46.
14. Bobokalonov R. O‘zbek tilida semantik-funksional shakllangan so‘z-gaplar: Filol. fan. nomz. dis. ...avtoref. –Toshkent, 2000.

15. H.Baqoyeva. Gapning mazmuniy va shakliy tuzilishi. “O‘zbek tili va adabiyoti”. 2002 yil, 2-son
16. Hojiev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. Oliy o‘quv yurtlarining filologiya fakultetlari o‘qituvchi va talabalari uchun qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
17. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. Darslik. – Toshkent: Yangi asr avlod, 2009.
18. Jamolxonov H. O‘zbek tilining nazariy fonetikasi. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent: Fan, 2009.
19. Mengliyev B. Morfologik vositalarning ma’noviy xususiyatlari va sintaktik imkoniyatlari: Filol. fan. nomz. dis... –Toshkent, 1996. - 189 b.
20. Mirtojiev M. O‘zbek tili fonetikasi. – Toshkent: Fan, 2013.
21. Muhammadjonova S. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida uyushgan gaplar: Filol. fan. nomz. dis. ...avtoref. –Toshkent, 1999;
22. N.Mahmudov. “Kesimning gapdagi maqomi”.”O‘zbek tili va adabiyoti”. 2009 yil, 1-son
23. N.Yuldasheva. “Yig‘iq gapning formal-funksional talqini” f.f.n. diss... T., 2010
24. Musulmanova N.R. Grammatik shakllarda kategorial, yondosh va hamroh ma’no munosabati: Filol.fanlari nomzodi ...diss. – Toshkent, 2007.
25. Nazarov K., Egamberdiev B. O‘zbek tili ishora-imlo qoidalari. (Punktuatsiya). Oliy o‘quv yurtlari filologiya fakultetlari talabalari uchui qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
26. Nazarova S. Birikmalarda so‘zlarning erkin bog‘lanish omillari.-Filol.fanlari nomzodi dis. avtoref. 1997, T. -24 b.
27. Ne’matov H. Bozorov O. Til va nutq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1989.
28. Ne’matov H, Rasulov R. O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
29. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. Oliy o‘quv yurtlari o‘zbek filologiyasi fakultetlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
30. Nurmonov A., Mahmudov N., Ahmedov A., Solixo‘jaeva S. O‘zbek tilining mazmuniy sintaksisi. – Toshkent: Fan, 1992.

31. Omonturdiyev J. Hozirgi o'zbek tilidagi sodda gaplarda kesimning struktura jihatidan tiplari. Filol. fanlari nomzodi...diss. avtoref. -Toshkent, 1965. -23 b.
32. Raupova L. O'zbek tilida nomustaqlil kesim masalasi va [WPm-WPm] qurilishli gaplar: Filol. fan. nom. ... dis. avtoref. - Toshkent, 1999. - 26 b.
33. Zamonaviy o'zbek tili. Morfologiya. Darslik.- Toshkent: Mumtoz so'z, 2008.
34. Zamonaviy o'zbek tili. Sintaksis. Darslik. - Toshkent: Mumtoz so'z, 2013.
35. O'rinhboev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida sintaktik nunosabatlar. (O'quv qo'llanma). - Samarqand: SamDU nashri, 002.
6. Ж.Омуртдиев. Ҳозирги узбек адабий тилида гап улаклари типологияси. -Т.: “Ўқитувчи”, 1988. 209 б.
7. Ҳ.Усмонова. “Узбек тилидаги гап булакларининг озицион структураси” Филол.фан. док. дис.. автореф. Т., 2009. 9 b.

MUNDARIJA

I BO'LIM. AMALIY MASHG'ULOTLAR. MORFOLOGIYA

Kirish.....	7
O'zbek tili morfemikasi.....	8
O'zbek tili derivatsiyasi va so'z yasalishi.....	17
Hozirgi o'zbek tili grammatikasi.....	22
Grammatik shakl va grammatik ma'no.....	22
Grammatik kategoriylar.....	25
Hozirgi o'zbek tilida mustaqil so'z turkumlari.....	27
Fe'l so'z turkumi.....	28
Ot so'z turkumi	42
Sifat so'z turkumi.....	48
Son so'z turkumi.....	56
Ravish – so'z turkumi.....	62
Taqlid so'zlar.....	66
Olmosh so'z turkumi.....	69
Sintaktik shakl hosil qiluvchi kategoriylar.....	74
Hozirgi o'zbek tilida yordamchi so'z turkumlari.....	86
So'z-gaplar.....	94

II BO'LIM. AMALIY MASHG'ULOTLAR. SINTAKSIS

Asosiy sintaktik birliklar. sintaktik aloqa va munosabatlар.....	102
So'z birikmasi sintaksisi	106
Gap va uning qurilishi	111
Gapning lisoniy bo'laklari.....	114
Gap kengaytiruvchilar. ega.....	119
Hol.....	121
To'ldiruvchi va aniqlovchi – so'z kengaytiruvchisi.....	123
Sodda gaplarning murakkablashuvi.....	129
Uyushgan gap.....	142
Qo'shma gap.....	145
O'zga gapli sintaktik qurilmalar.....	154
Murakkab sintaktik butunlik.....	156
Punktuatsiya.....	160

III BO'LIM. SEMINAR MASHG'ULOT MAVZULARI

Morfema, turlari, lisoniy xususiyatlari va nutqiy voqelanishi..	168
O'zbek tili derivatsiyasi va so'z yasalishi muammolari.....	169

irrammatik shakl, grammatik ma'no, grammatik kategoriya..	169
‘zbek tilida so‘z turkumlari. Mustaqil so‘z turkumlari.....	171
e'l, grammatik xususiyatlari va tasniflovchi kategoriyalari...	171
it, grammatik xususiyatlari va tasniflovchi kategoriyalari....	172
ifat, grammatik xususiyatlari va tasniflovchi kategoriyalari..	173
on, grammatik xususiyatlari va tasniflovchi kategoriyalari.....	174
avish va uning grammatik xususiyatlari.....	174
aqlid va uning grammatik xususiyatlari.....	175
ilmosh va uning grammatik xususiyatlari.....	176
‘zbek tilida sintaktik shakl hosil qiluvchi kategoriylar.....	176
ordamchi so‘zlar.....	177
‘zbek tilida so‘z-gaplar.....	178
o‘z birikmalari. Lisoniy sintaktik qolip. Valentlik azariyasi	179
gap tasnifi.....	180
lesim va uning nutqiy voqelanishi.....	181
gap kengaytiruvchilarning nutqiy ifodalanishi.....	182
o‘z kengaytiruvchilarning nutqiy ifodalanishi.....	183
jratilgan bo‘lakli va uyushiq bo‘lakli gaplar.....	184
ndalmali va kiritmali gaplar.....	185
yushgan gap.....	185
o‘shma gap.....	186
o‘shma gap turlari	187
unktuatsiya va sintaksis.....	188
oydalanaligan asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar ‘yxati.....	190

O‘quv-uslubiy nashr

B.M.BAHRIDDINOVA

**HOZIRGI O‘ZBEK TILI
(GRAMMATIKA)**

Texnik muharrir:
Musahhih:

M. Raxmatov
M.Primova

Terishga 03.09.2018-yilda berildi. Bosishga 07.09.2018-yilda
ruxsat etildi. Bichimi 84x108 1/32. Nashr bosma tabog‘i 9,72.
№ 25 – буюртма, 200 nusxada. Erkin narxda.

Qarshi davlat universiteti
kichik bosmaxonasida bosildi.

Qarshi shahri, Ko‘chabog‘ ko‘chasi, 17-uy.